

HET PLANTENRIJK van het land VAN DE BIJBEL

Een volledig handboek met alle bijbelse
planten en met bijna 200 kleurenfoto's

Michael Zohary

Professor in de plantkunde, Hebreeuwse Universiteit Jeruzalem

LA RIVIÈRE & VOORHOEVE, ZWOLLE

Voor Magda in dankbaarheid

Fotografie	Michael Zohary David Darom
Ontwerp	David Aphek
Landkaartjes	Shaul Shapiro
Redactie	Phillis Hackett & Ilse Dorren
Redactie-assistent	Ronny Stein
Lithografie	Reshet Kav & Scanli, Tel Aviv

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	9	Egyptische vijgeboom	68
Deel 1		Wilde appel	70
DE MENS UIT DE BIJBELSE TIJD & ZIJN MILIEU		Zwarte moerbeï	71
1 Het determineren van bijbelse planten	12	2 AKKERGEWASSEN & TUINPLANTEN	
2 De kaart van het beloofde land	16	Tarwe	74
3 Bouwland & woestijn	22	Gerst	76
4 Klimaat & neerslag	26	Pluimgierst	77
5 Het landschap in de bijbelse tijd	28	Kafferkoren	77
6 Landbouw in de Bijbel	36	Vlas	78
7 De oude handelsroutes	42	Katoen	79
8 Planten in godsdienst & liturgie	45	Prei	80
9 Planten in de kunst	48	Ui	80
Deel 2		Knoflook	80
ALLE PLANTEN VAN DE BIJBEL		Linze	82
1 VRUCHT- BOMEN		Keker	83
Wijnstok	54	Tuinboon	84
Olijfboom	56	Watermeloen	85
Vijgeboom	58	Meloen	86
Dadelpalm	60	Kalebas	87
Granaatappel	62	Hertsmunt	88
Johannesbroodboom	63	Komijn	88
Okkernoot	64	Dille	88
Pistacheboom	65	Ruit	90
Amandel	66	Zwarte komijn	91
		Koriander	92
		Zwarte mosterd	93
		3 WILDE KRUIDEN	
		Syrische hysop	96
		Kapper	98
		Kaasjeskruid	99
		Stokroos	99
		Dwergcichorei	100
		Reichardia	100
		Eruca	101
		4 BOMEN EN STRUIKEN IN HET BOS	
		Libanonceder	104
		Altijdgroene cipres	106
		Cilicische zilverspar	106
		Oosterse zevenboom	106
		Eik	108
		Terebint	110
		Sneeuwbal	112
		Steenden	113

Aleppoden	114
Bladerloze tamarisk	115
Echte acacia	116
Fenicische jeneverbes	117
Styrax	118
Mirt	119
Laurier	120
Klimop	121
Sodomsappel	122
Citroen	123
Ebbeboom	124
Almug	125

5 PLANTEN BIJ RIVIEREN EN MOERASSEN

Harige iep	128
Oosterse plataan	129
Eufraatpopulier	130
Wilg	131
Witte abeel	132
Oleander	133
Riet	134
Mattenbies	135
Lisdodde	136
Papyrus	137

6 PLANTEN IN DE WILDERNIS

Seneblad	140
Manna	142
Witte brem	144
Woestijnmelde	145
Pluizig mussekruid	146
Gelede anabasis	147
Illam	148
Witte zoutmelde	149
Schorrekruid	150
Hammada	151

7 DISTELS EN DOORNEN

Christusdoorn	154
Braam	156
Gedoornde pimpernel	157
Syrische distel	158
Mariadistel	158
Kogeldistel	158
Spaanse knoopkruid	159
Gouddistel	160
Dolik	161
Syrische kaardebol	161
Kleine brandnetel	162

Kogeltjesbrandnetel	162
Werveldistel	163
Grauwe nachtschade	164
Syrische acanthus	165
Doornige zilla	166
Europese boksdooorn	167

8 BLOEMEN DES VELDS

Anemoon	170
Gewone klaproos	172
Roomse kamille	
Ranonkel	174
Gekroonde ganzebloem	174
Witte lelie	176
Kustamaryllis	178
Narcis	178
Bergtulp	180
Fenicische roos	181

9 GENEESKRACHTIGE EN KEUKENKRUIDEN WIEROOK & PARFUM

Witte alsem	184
Kolokwintkomkommer	185
Gevlekte scheerling	186
Bilzekruid	187
Alruin	188
Henna	190
Meekrap	191
Storaxboom	192
Wonderboom	193
Ladanum	194
Tragant	195
Gembergras	196
Wierookboom	197
Balsemboom	198
Mirreboom	200
Galbanum	201
Kaneelboom	202
Kaneelkassia	203
Aloëboom	204
Aloë	204
Nardus	205
Kurkuma	206
Saffraankrokus	206
Verklarende woordenlijst	209
Register van persoonsnamen enz.	211
Register van bijbelteksten	214
Register van plantkundige namen	218
Bibliografie	222

Voorwoord

Ik heb het voorrecht gehad mijn hele leven tussen de bloemen en planten van het Beloofde Land door te brengen. Als plantkundige heb ik de Bijbel bestudeerd in het licht van de moderne onderzoekingen op mijn terrein. Ik vond dat de verhouding van de mens in de bijbelse tijd tot zijn natuurlijke milieu opnieuw onder de loep moest worden genomen. Namen van planten zoals die in de bijbelvertalingen voorkwamen, waren aan een herziening toe. Dat was de reden dat ik me aan het schrijven zette.

De vertaling van veel Hebreeuwse plantennamen in vreemde talen is eigenlijk verre van bevredigend. Dat geldt nog meer voor allerlei boeken die over planten in de Bijbel gaan. Vaak zijn ze door bekwame plantkundigen of taalgeleerden geschreven, mensen die bijzonder veel moeite hebben gedaan om alle planten te determineren. Maar doordat ze hebben geprobeerd elke plantennaam te vertalen, hebben ze heel wat gewassen in het land van de Bijbel "geïmporteerd" die er nooit zijn voorgekomen.

Dit is natuurlijk geen diep gravende wetenschappelijke studie. Het onderwerp wordt niet uitgediept en er is geen antwoord op alle vragen die kunnen rijzen. Een aantal problemen blijft onopgelost. Er komen niet zo heel veel nieuwigheden in dit boek voor, maar wel de nodige verbeteringen. Want het wil allerlei verkeerde namen en opvattingen "wieden". En die zijn er nogal wat in de bestudering van de bijbelse flora.

Dit boek is in twee delen gesplitst. Eerst de mens in de bijbelse tijd en in zijn natuurlijke omgeving. Dit gedeelte omvat een uitgebreide beschrijving van het Beloofde Land, zijn profiel, zijn bodemgesteldheid, zijn klimaat en zijn begroeiing. Het geeft een afgerond beeld van de manier waarop mens en natuur van elkaar afhankelijk waren. Veel nadruk wordt er gelegd op de rol die planten speelden in eredienst, folklore, poëzie en kunst, landbouw en handel. In deel twee – alle planten in het land van de Bijbel – zijn de planten in groepen gerangschikt. Soms is dat aan de hand van hun uiterlijk gedaan, soms op grond van hun nut in de landbouw of van de plaatsen waar ze voorkwamen. De bespreking van elke plant wordt ingeleid door de bijbelteksten die er betrekking op hebben. De beschrijving zelf gebeurt in termen van praktisch nut enerzijds en gaat anderzijds van plantkundige en aardrijkskundige gegevens uit.

De idee om dit boek te schrijven werd geboren in een omgeving waar het plantenleven uit het grijze verleden nog altijd gedijt en waar het landschap met zijn bloesempracht er nog net zo bij ligt als in bijbelse tijden. Koningen en profeten hebben het in hun gedichten en parabels en het gewone volk in zijn liederen bezongen: "Hoe groot zijn uw werken, o Here! Gij hebt ze alle met wijsheid gemaakt; het aardrijk is vol van uw goederen" (Psalm 104:24).

Jeruzalem

Michael Zohary

Deel 1
DE MENS UIT
DE BIJBELSE TIJD
& ZIJN MILIEU

1

Het determineren van bijbelse planten

BIJBELBOEKEN, TALLEN & DATUMS

Aan het schrijven van de Hebreeuwse Bijbel, meer bekend als het Oude Testament, is meer dan duizend jaar mondelinge overlevering voorafgegaan. Het verzamelen en rangschikken nam een periode van een paar honderd jaar in beslag. Op een paar stukken in het Aramees na was alles in het Hebreeuws geschreven. De tijdperken waarin dat optekenen plaatsvond, kan men aan de hand van het uiteenlopende taalgebruik vaststellen. Van oudsher worden er in het Oude Testament drie delen onderscheiden: de Wet van Mozes, ook wel Pentateuch genoemd, de Profeten en de overige boeken. De Wet van Mozes heeft in de 5e eeuw v. Chr. haar authentieke vorm gekregen. Een deel van de Profeten werd in de 4e eeuw v. Chr. bij elkaar gebracht, terwijl de rest klaarblijkelijk in de 2e eeuw v. Chr. haar huidige vorm kreeg. De overige boeken werden in de 2e en 1e eeuw v. Chr. definitief opgetekend. Bij het begin van onze jaartelling vormden de oudtestamentische boeken één aaneengesloten geheel. Ze waren zo heilig dat er zelfs geen enkel woord aan mocht worden veranderd.

Hierbij zij aangetekend dat de reformatorische traditie een paar bijbelboeken minder kent dan de rooms-katholieke canon. Wat men in reformatorische kringen vaak als "apocriefe" boeken bestempelt, zoals I en II Makkabeeën, geldt voor rooms-katholieken als geïnspireerd. Men spreekt daar bij voorkeur van "deuterocanonische" boeken. Daarbuiten is nog een aantal boeken dat als Apocriefen of Pseudepigraphen wordt aangeduid. Ze zijn van historische aard en vormen een onschatbare bron van inlichtingen, vooral waar het namen en beschrijvingen betreft die belangrijk zijn voor het determineren van planten. De vele gelijkenissen, zinnebeeldige voorstellingen en typische uitdrukkingen in het Oude Testament laten een enorme

hoeveelheid niet-bijbelse literatuur vermoeden, die helemaal verloren is gegaan.

Een paar van die verdwenen boeken worden overigens met name genoemd in het Oude Testament: "het boek der Oorlogen des Heren" (Numeri 21:14), "het boek des Oprechten" (Jozua 10:13), "het boek der geschiedenissen van Salomo" (1 Koningen 11:41) en diverse andere. Het bestaan van gedichten en liederen wordt bevestigd door voorbeelden als de zegeningen van Jakob (Genesis 49), het lied van Mozes (Exodus 15) en het lied van Debora (Richteren 5).

Het Nieuwe Testament werd door verschillende auteurs geschreven en wel in diverse perioden tussen 66 en 125 na Chr. Op het eind van de 2e eeuw na Chr. stonden de canonieke boeken vast. Ofschoon ze in het Grieks waren geschreven, hebben sommige evangeliën uit mondelinge bronnen in het Hebreeuws en Aramees geput. Die invloed is nog altijd merkbaar in de Griekse tekst, vooral in de evangeliën van Mattheus en Marcus, alsmede in enkele brieven.

In dit boek is de Statenvertaling aangehouden. De paar plaatsen waar uit I en II Makkabeeën is geciteerd, zijn geput uit de Petrus Canisiusvertaling. Soms wordt in de verklarende tekst naar de Nieuwe Vertaling verwezen als die een plantenaam beter weergeeft.

BIJBELVERTALINGEN EN PLANTENAMEN

De vroege vertalingen van bijbelboeken in het Aramees, Grieks en Latijn zijn erg belangrijk geweest bij het determineren van bijbelse plantennamen. Ook de vergelijkende studie van Semitische talen speelt een grote rol. Doordat Hebreeuws heel lang geen gesproken taal is geweest, is de betekenis van veel woorden onduidelijk of volledig vergeten. Van de Semitische talen zijn Aramees – in een latere bijbelse periode net zo populair als Hebreeuws – en Arabisch het nuttigst om twijfelachtige betekenissen te ontraadselen. Er zijn veel Hebreeuwse plantennamen die gelijk of in elk geval verwant zijn aan Aramese en Arabische aanduidingen. Dat is niet het geval met het Akkadisch, waar die twee talen van afstammen. Daarom maken taalkundigen er dan ook geen gebruik van. Het Hebreeuws komt vaker te pas bij het ontcijferen van Akkadische plantennamen dan omgekeerd.

Het Arabisch doet dienst als een soort opslagplaats voor uitgestorven namen. Om te controleren of men een plant goed heeft gedetermineerd, is het Arabisch soms erg handig. Als men de gebeurtenissen bekijkt die geslachten lang in het land van de Bijbel plaatsvonden, ziet men beter waarom.

Na de val van het joodse koninkrijk kwam de bezetting door de Romeinen en later die door Byzantium. Van 70 v. Chr. tot 640 na Chr. was het land bezet, maar desondanks hielden veel joodse boeren vast aan hun grond. Dwars door alle beroeringen heen bleven ze die bebouwen. Op die manier bleef een rijke inheemse woordenschat bestaan op het gebied van plantkunde en landbouw. Dat duurde tot de komst van de moslim veroveraars in 640 na Chr. Trouwens: de Joden in Koerdistan hebben in hun taal namen die al in de Babylonische ballingschap bestonden, tot nu toe weten vast te houden.

De Arabieren troffen een oude traditie op landbouwgebied aan. Ze namen die van de bewoners over, net als trouwens veel plantnamen. Geleidelijk aan werden die in hun spreektaal opgenomen. Op die manier bleef de oorspronkelijke betekenis van diverse woorden bewaard en kon ze naderhand worden gebruikt om twijfelachtige vertalingen van bijbelse plantnamen te verbeteren. Via het Arabisch zijn de namen voor appel, vijg, druif, terpentijnnot, amandel, granaatappel, johannesbrood, acacia en vele andere bewaard gebleven. Hierbij zij aangetekend dat, toen het Arabisch steeds algemener werd gesproken, een aantal Hebreeuws-Arabische plantnamen zelfs in het Ethiopisch en de Noordafrikaanse talen doordrong.

Arabisch is zonder onderbreking tot op heden gesproken. Het kan dus ter vergelijking te hulp worden geroepen. Uw auteur maakt hiervan gebruik om wat meer licht te werpen op twijfelachtige plantnamen.

Van de niet-semitische talen hebben Grieks en Latijn het mogelijk gemaakt bepaalde duistere uitdrukkingen en verzen van de Bijbel te vertalen. Het Oude Testament werd namelijk al in het Grieks vertaald, toen er nog overal Hebreeuws werd gesproken. Latijn werd weliswaar veel later gebruikt voor bijbelvertalingen, maar het heeft toch geholpen bij het verduidelijken van raadselachtige kanttekeningen. Dat is vooral te danken aan het gewetensvolle werk en het wetenschappelijke gezag van de vertaler. Het

feit dat de meeste bijbelvertalingen van nóg oudere teksten afkomstig waren, maakt dat er nogal wat verschillende vertalingen in omloop zijn.

De Septuagint is de Griekse vertaling van het Oude Testament. Ze kwam in de 3e eeuw voor Chr. tot stand. Het was de eerste poging de Bijbel met inbegrip van de deuterocanonische boeken en een stuk of wat apocriefen te vertalen. Deze vertaling maakt de indruk dat ze een aantal teksten niet alleen vertaalt, maar tevens probeert te verklaren.

De Latijnse vertaling van de Bijbel werd door de kerkvader Hiëronymus in de 4e eeuw voor Chr. gedaan. Hij woonde toen in Bethlehem. Door zijn kennis van de Hebreeuwse taal kon hij ontelbare plaatsen achterhalen waar de Griekse vertaling te ver van het Hebreeuws afstond. Zijn taalbeheersing liet hem zijn grote prestatie leveren: een vertaling die precies met het origineel overeenkwam. Zijn versie is de standaardvertaling in het Latijn, van oudsher bekend als de *Vulgaat*. Vanuit de Vulgaat werden de eerste vertalingen in Westeuropese talen tot stand gebracht.

De Aramese tekst, die bekend staat als de *Onkelos*-vertaling, geldt als de Aramese versie bij uitstek. Ze beslaat overigens alleen maar de vijf boeken van Mozes. Het werk kwam in de 2e eeuw v. Chr. tot stand, maar was het eindpunt van oude, mondelinge overleveringen. De *Targom Yonathan* (Jonathan-vertaling) uit de 1e eeuw voor Chr. wordt beschouwd als de officiële Aramese weergave van de profeten. Beide boeken zijn heel betrouwbaar, al lijkt het erop dat een stuk of wat plantnamen niet écht Aramees zijn. Waarschijnlijk kwamen ze in de Aramees sprekende landen buiten Israël niet voor, zodat de Hebreeuwse namen maar wat werden bijgeschaafd.

De Syrische (= Oostaramese) tekst van het Oude Testament heet *Psjitta* (= eenvoudig). Hij verscheen in de 1e eeuw na Chr. en volgt de Hebreeuwse tekst op de voet. Er bestaat ook een *psjitta* vertaling van het Nieuwe Testament. Vanaf de 3e eeuw na Chr. werd de Syrische bijbelvertaling de officiële lezing van de Syrisch orthodoxe kerk. De Ethiopische, Koptische en Armeense bijbelvertalingen waren allemaal op de Griekse en/of Syrische teksten afgestemd. De eerste Arabische vertaling was die van Saadia Gaon in de 10e eeuw na Chr.

Men wist toen maar weinig af van de planten die in Israël voorkwamen. Bovendien hadden vertalers de neiging onbekende bijbelse gewassen maar een naam te geven die ze wél kenden.

Daarom heerst er in de vertalingen de nodige verwarring en komen er verschillen en onnauwkeurigheden in voor. Zelfs de Septuagint vermeldt planten die niet in het Land van de Bijbel voorkwamen, maar waarschijnlijk wel in Griekenland. Iets dergelijks geldt voor de Vulgaat.

Nederlandse en andere Europese vertalingen maken het in dit opzicht nóg bonter, omdat ze veel bijbelse planten een typisch Europese soortnaam geven. Plataan wordt in de Statenbijbel vertaald met kastanje, amandel met hazelaar, denneboom met buksboom en Fenicische jeneverbes met heide. De makers van de Nieuwe Vertaling wisten inmiddels wél dat heide geen Israëlich gewas is en hebben er zich met "kale struik" van afgemaakt.

EEN KANTTEKENING BIJ HET ONDERZOEK VAN BIJBELSE PLANTEN

Al ver voor de 18e eeuw bezochten geleerde pelgrims Israël om zijn planten- en dierenwereld te bestuderen. Eén van hen was Leonhardt Rauwolf, een Nederlander, die in de jaren 1583-1586 door Arabië, Syrië en andere landen reisde. Zijn bevindingen op plantkundig gebied werden in 1775 uitgegeven door J.V. Grenovius. Bijzonder vruchtbaar waren ook de reizen van Tournefort. Zijn *Relation d'un voyage du Levant* werd in 1717-1718 uitgegeven. Belangrijk waren ook Pier Försskål uit Denemarken (1761-1762) en F. Haselquist (1777-1778), allebei leerlingen van de Zweedse plantkundige Carolus Linnaeus.

De Zwitserse ontdekkingsreiziger Edmond Boissier stak met kop en schouders boven iedereen uit. In 1846 verzamelde hij planten in een aantal landen van het Midden-Oosten en liet in de periode van 1867 tot 1888 zijn monumentale *Flora Orientalis* verschijnen. Ze besloeg vijf delen met een toegift. Tot nu toe is ze nog altijd dé betrouwbaarste bron van kennis omtrent de bijbelse plantenwereld. Boissier heeft bovendien nog een klein, maar bijzonder waardevol boekje samengesteld, *Botanique biblique*, dat in 1861 anoniem in Genève verscheen. Sindsdien is een eeuw verstreken en heeft de bestudering van die flora in het Nabije Oosten snelle vooruitgang geboekt. Namen als Post, Tristram,

Hart, Dalman en Balfour – om er maar een paar te noemen – mogen hier niet onvermeld blijven. Maar ook zij blijven hardnekkig vasthouden aan de traditionele plantennamen.

Studies van de bijbelse plantenwereld zijn er zoveel geweest dat we ze zelfs niet eens allemaal kunnen opnoemen. Ze zijn geschreven in allerlei talen en in tijdschriften, encyclopedieën, woordenboeken en soms in vrij dikke boeken gepubliceerd. De meeste zijn afkomstig van bijbelgeleerden en theologen die het alleen maar om een zo goed mogelijke bijbelvertaling ging. Bijbelstudie stond op de voorgrond en daarom verschenen de eerste geschriften op dit gebied al vrij snel na de klassieke bijbelvertalingen. De meeste worden opgesomd in deel 4 van *Die Flora der Juden* van E. Loew (1938) en bovendien in *Plants of the Bible* van H.N. en A.L. Moldenke. Hun mening, die in 1952 in druk verscheen, en vandaag de dag nog altijd geldt, luidt als volgt: "Wie zelfs maar oppervlakkig in de literatuur over de planten van de Bijbel doordringt, staat meteen te kijken van de opvallende verschillen, strijdigheden, grove missers, foute waarnemingen en algemene verwarring die er op dat punt bestaan."

Die Flora der Juden is een standaardwerk door haar omvang en haar taalkundige benadering van de plantennamen die in de Bijbel, de Talmud en andere joodse geschriften voorkomen. Ze kwam in vier delen uit en wel in de jaren tussen 1924 en 1938. Het werk gaat diep in op alle details en geeft hele lijsten van Hebreeuwse namen en hun vertaling. Alle bekende bronnen zijn geraadpleegd, zodat het een onuitputtelijke bron van informatie is. Ondanks de brede opzet in bibliografisch opzicht blijft het minder geschikt voor de algemeen ontwikkelde lezer. Er zijn te veel planten die niet écht zijn gedetermineerd, terwijl de context zich soms verzet tegen de vertalingen die dan wél zijn gegeven. Over de hele linie zal het overigens voorgoed een meesterwerk op het gebied van bijbelse plantkunde blijven.

Moldenke was een botanicus die nooit in aanraking is geweest met de bijbelse flora in Israël zelf. Hij wist bovendien niet voldoende af van Hebreeuws. Daarom kwam hij in de meeste gevallen ook niet tot een slotsom. Daar was hij te gewetensvol voor. Maar hij leverde een unieke bijdrage door alle mogelijke meningen, lezingen, vertalingen en verklaringen uit boeken over bijbelse plantkunde bij elkaar te brengen. De

110 plantenamen die in de Bijbel voorkomen, zijn dan ook door zijn hele boek heen in 230 trefwoorden ondergebracht.

In Israël hebben E. en H. Hareuveni belangrijke artikelen over bijbelse plantennamen gepubliceerd. De meeste zijn in het Hebreeuws geschreven.

Onlangs heeft J. Felix een vrij complete samenvatting geschreven over de bijbelse flora. Het boek is in het Hebreeuws en heeft als titel *Olam Ha-tzomeah Ha-mikrai* (De bijbelse plantewereld). Het bevat aantekeningen over bijbelse planten uit de Talmud en de literatuur daarna. Maar waar het onduidelijke namen betreft levert het werk nauwelijks nieuwe gezichtspunten of betrouwbare determinaties op.

BIJBELSE PLANTEN DETERMINEREN

Van de 110 planten die in de Bijbel worden genoemd, kwam een groot aantal al voor in de folklore en het spraakgebruik van vóór het bijbelse tijdvak. Sommige worden een paar honderd maal genoemd, andere minder vaak en enkele maar éénmaal. Het aantal keren dat een gewas wordt genoemd, staat overigens niet altijd in verhouding tot zijn belangrijkheid of zijn nut. Bovendien zijn er ook een stuk of wat duistere aanduidingen die uit het verre verleden stammen.

Dit boek bespreekt 128 planten die deel uitmaken van de bijbelse plantewereld. Dat is dus een verschil van 18 stuks. De reden is dat de bijbelse schrijvers niet zo bar veel belangstelling hadden in het precieze onderscheid tussen de soorten. Hele groepen planten die in bepaalde milieus, zoals moerassen, weidegronden, woestijngebieden en brakke gronden voorkwamen, werden op één grote hoop gegooid en met een verzamelnaam aangeduid. De moderne plantkunde stelt ons in staat daar wat nauwkeuriger op in te gaan.

Het klimaat van Israël is de laatste paar duizend jaar in grote lijnen nauwelijks veranderd. De begroeiing heeft zich niet wezenlijk gewijzigd, zodat de bestudering van bijbelse planten aan de hand van de hedendaagse flora kan worden verricht. Dat geldt natuurlijk alleen maar voor de planten die altijd al inheems zijn geweest. Wat er verbouwd wordt, heeft vooral in de

laatste paar eeuwen geweldige veranderingen ondergaan. Toch levert het determineren van wilde en verbouwde planten in Israël niet zo heel veel problemen op. Lastiger is dat bij de groep van bijbelse planten die in de vorm van specerijen, etherische oliën, wierook en duur importhout opduiken.

Moelijkheden bij het determineren van de inheemse flora hebben uiteenlopende oorzaken. Om te beginnen hebben vrij wat bijbelse planten geen ondubbelzinnige eigenaam. Men ging niet uit van een bepaalde wetenschap, maar knoopte aan bij het volkse taalgebruik of bij beeldspraak. Trouwens, met een bijbelse plantennaam wordt ook niet altijd één bepaalde plant bedoeld. Dat blijkt al uit het feit dat er twintig namen voor doornstruiken in de Bijbel voorkomen. Nu zijn er wel zestig soorten inheems, maar het is toch niet waarschijnlijk dat elke naam op één bepaalde soort slaat. Sommige plantennamen werden duidelijk aan meer dan één soort gegeven. Het beste voorbeeld is het gebruik van *erez* voor de ceder, de den, de tamarisk en waarschijnlijk zelfs voor de jeneverbes. In andere gevallen worden er verschillende namen aan één soort plant gegeven. Zo betekenen *kotz vedardar* en *shamir va-sjayith* allebei "doorns". Verder heeft men vaak problemen met namen die een bepaald type planten aanduiden en niet één soort. Zo schijnt *kaneh va-soef* een algemene naam voor "riet" en "biezen" te zijn. En tenslotte zijn er nog de nodige "lege" namen – de wetenschap spreekt van *nomina nuda* – die aan de folklore en aan oude zegswijzen zijn ontleend en op geen enkele plant in het bijzonder slaan, zoals *rosj-ve-lanaah* (gifplanten). Zulke woorden slopen ook het taalgebruik van de profeten binnen. Vooral Jesaja heeft op dat punt een rijke woordenschat en noemt planten die men nooit heeft kunnen thuisbrengen. Andere zijn duidelijk verkeerd gebruikt, zoals in Jesaja 41:19. Daar wordt de *sjitta* (sittimboom, acacia) genoemd als een boom die de woestijn een ander uiterlijk zal geven. Maar de woestijn wemelde juist van de acacia's, wat de vertaling erg onwaarschijnlijk maakt.

Er zijn al heel wat pogingen gedaan om de bijbelse planten te determineren. Er is al het nodige bereikt, maar een flink aantal namen is nog altijd niet opgehelderd. Voor sommige bestaat een goede kans dat men de betekenis ervan helemaal nooit achterhaalt.

2

De kaart van het beloofde land

Het land van Israël, zoals dat in de Bijbel wordt beschreven, lag ter weerszijden van de Jordaan. Het grensde aan de twee grote mogendheden van die tijd: in het noorden aan Assyrië en in het zuiden aan Egypte. Net als vandaag de dag vormde het land een corridor tussen noord en zuid, een kruispunt van grote wegen van en naar Azië en Afrika.

Klimaat en milieu van Israël laten opvallende verschillen zien. Dat komt in de eerste plaats door de grote hoogteverschillen. In het noorden ligt de Hermon, die 2.800 m is, terwijl het Dode-Zeegebied in het zuiden 396 m beneden de zeespiegel ligt. Deze opvallende onderscheiden zijn van beslissende invloed op de leef-situaties geweest. De loop van de geschiedenis werd er voor een goed deel door bepaald.

Kenmerkend zijn de bergruggen die van noord naar zuid lopen en het land in vier langgerekte stroken verdelen: de kustvlakte, de westelijke bergrug, de Jordaanvallei en het oostelijke bergland. Elke strook is door haar bodemgesteldheid, klimaat en flora duidelijk van de andere onderscheiden. Daar is de afgelopen miljoen jaar nauwelijks iets aan veranderd. De bijbelse tijd gaf hetzelfde beeld te zien als de dag van vandaag. Dwars door de westelijke bergrug lopen een paar dalen: dat van Esdralon in het noorden en dat van Beër-Sjeva in het zuiden.

DE KUSTVLAKTE

De kustvlakte is een vrij brede, golvende strook. Van west naar oost krijgt men eerst een zandvlakte met zandverstuivingen. Wat meer naar het oosten toe loopt met de nodige onderbrekingen een strook kalkachtige heuvels. Daarachter komt een gordel van rood leem en het oostelijkst loopt een ononderbroken strook zwarte aarde. De breedte daarvan varieert van plaats tot plaats. Ze vormt de graanschuur van het land en is altijd al het vruchtbaarste deel

geweest. De kustvlakte heeft hoofdzakelijk een Middellandse-Zee-klimaat met de planten- en dierenwereld die daarbij horen. Ze wordt op twee plaatsen onderbroken door bergen die tot aan de zee lopen. Eén zo'n plek ligt in het noorden, vlak onder Tyrus, en de andere is de Karmel, meer naar het zuiden. Er komen veel beekjes en riviertjes in de kustvlakte voor, die allemaal naar zee stromen. In het noorden hebben ze het hele jaar door water, in het zuiden alleen in de regentijd. Al sinds bijbelse tijden wordt de kustvlakte in vieren verdeeld: de Negev en de Gazastrook in het zuiden, de Sjaron- en de Zevoelonvlakte in het noorden.

Bij het ontginnen van flinke stukken kuststrook hebben de zandverstuivingen een hoop problemen opgeleverd. Ze maakten dat het water niet helemaal naar de zee kon lopen, zodat hele gebieden in moerassen werden veranderd. De kust is daarom op een aantal plaatsen onbewoond gebleven. Een gedeelte, de Sjaronvlakte tussen Jaffa en Haifa, was tot in de vorige eeuw nog dicht begroeid met eikebossen.

DE WESTELIJKE BERGRUG

De hoogste toppen van de westelijke bergrug zijn de Har Meron (1.208 m) en de Rosj Ramon (1.010 m) in de Negev. Van noord naar zuid is dit gebied in vier stukken verdeeld. Eén daarvan is Galilea, dat de meeste regen heeft en daarom ook het vruchtbaarst is. Voorts zijn er nog Samaria, waar het gebergte Gilboa en de berg Karmel bij horen, en verder naar het zuiden: Judea. Vanaf Beër-Sjeva strekt de Negev zich met woestijngebieden uit in noordelijke richting. In de bijbelse periode waren het vooral de hellingen van de westelijke bergrug waar de typische droge landbouwmethoden van het Middellandse-Zeegebied werden toegepast. De terrasvormige gronden leverden zomer- én winteroogsten op en er stonden boomgaarden.

De vruchtbaarheid neemt af, als de hoeveelheid neerslag per jaar minder wordt. En dat is van noord naar zuid het geval. In Judea vangt de westelijke bergrug de regen op die uit de richting van de zee komt. Zodoende verandert hij de hellingen aan de oostkant in woestijngebied. Tot zo'n 20 km ten zuiden van Hebron zijn de berghellingen bedekt met landbouwgebieden die het van de regen moeten hebben. Ook komen er bomen voor, hoewel er royaal is gekapt. Verder naar het zuiden is de neerslag te

Kaart 1
Natuurlijke indeling van Israël

- DE KUSTVLAKTE
- DE WESTELIJKE BERGRUG
- DE JORDAANSLEIK
- HET OOSTELIJKE BERGLAND

© Shapiro/Sadun

Tussen haakjes staan de namen die vanaf de Hellenistische periode (323 v. Chr.) in zwang waren

De berg Karmel, onderdeel van de westelijke bergrug. In de rijk geschakeerde bossen treft men vaak eiken en Aleppodennen aan. Ook het struikgewas is zeer gevarieerd. Sinds de bijbelse tijden is er maar weinig aan dit landschap veranderd.

Klimaat en milieu laten opvallende verschillen zien. Dat komt in de eerste plaats door de uiteenlopende hoogten, die variëren van 2.800 m (zie boven: de berg Hermon in het noorden) boven tot 395 m beneden de zeespiegel (zie onder: het zuidelijke gedeelte van de Dode Zee).

De acacia domineert in het landschap van de Aravavlakte. Die ligt ten zuiden van de Dode Zee, in het verlengde ervan, en loopt 180 km ver door. In het westen liggen de bergen van de Negev en in het oosten die van Edom. In de bossen langs de Jordaan overheersen vooral Eufraatpopulieren en tamarisken, die allebei een hoog zoutgehalte kunnen hebben.

gering om het blijvende verbouwen van gewassen mogelijk te maken.

Ruw genomen is de Negev een woestijn, al zijn er wel delen geschikt als weiland of hier en daar zelfs als bouwgrond. Er komen namelijk elk jaar enorme stromen water langs de berghellingen onlaag. Die omstandigheid maakte het mogelijk een speciaal soort landbouw te ontwikkelen, zelfs in de dorre woestijn. Hij werd uitgeoefend op terrasvormige velden en bevoeid met het onlaag stromende water. De idee stukken van de Negev in cultuur te brengen met behulp van dit water heeft de koningen van Israël al na aan het hart gelegen. Een van de vooraanstaande figuren op dit gebied was koning Uzzia (8e eeuw v. Chr.) In de eerste eeuwen van onze jaartelling werd de bevoeiing van landbouwgronden met weglpend water uit de bergen door de Nabateërs opnieuw op een hoog peil gebracht. Toen de Arabieren in de 7e eeuw het land veroverden, verwilderde de Negev. Hij bleef tot halverwege deze eeuw een verlaten oord. Toen pas werden er pogingen in het werk gesteld de braakliggende gronden weer in cultuur te brengen.

DE JORDAANSLENK

De Jordanslenk maakt deel uit van een slenk die in Noord-Syrië begint en doorloopt tot aan de Zambesi in Afrika. Ze loopt dwars door Israël en kan in diverse stukken worden onderverdeeld. Het noordelijkste deel wordt meestal de vallei van Dan genoemd. Ze vormt een bijzonder vruchtbare vlakte met veel bronnen. Er stromen drie beken doorheen, die samenkomen en zodoende de Jordaan vormen. Meer naar het zuiden ligt de Choelavlake, een waterrijk dal, waar nog maar kort geleden het grootste papyrusmoeras van het Nabije Oosten te vinden was. Tegenwoordig zijn die moerassen op een klein natuurreservaat na drooggelegd. Beide delen liggen bijna helemaal in het gebied van de eikebossen. Ten zuiden van de Choelavlake stroomt de Jordaan door een diepe vallei om dan in het meer van Galilea uit te monden. Aan weerszijden liggen vruchtbare vlakten.

Het dal van de Jordaan van Beth Sjean tot aan de Dode Zee heeft door de geringe neerslag weinig vegetatie. Verder naar het zuiden wordt de Jordaan steeds zouter. Typend zijn de bossen die hoofdzakelijk uit Eufraatpopulieren en ta-

marisken bestaan. Beide bomen kunnen namelijk een vrij hoog zoutgehalte hebben. Deze bossen strekken zich uit tot de noordelijke kuststrook van de Dode Zee, waar het land tussen de berghellingen ter weerszijden begroeid is met zoutminnende planten. Vanaf het gebied even ten noorden van Jericho stromen zoetwaterbronnen en -beekjes uit in de Jordaan en de Dode Zee. Zij zorgen voor de grote oases van Na'aran, Faria, Jericho, Nimrim, Een-Gedi en Zohar. Ten zuiden van de Dode Zee ligt het dal van Arava, dat 180 km lang is. Het ligt tussen de bergen van de Negev in het westen en die van Moab in het oosten.

De bodem is rijk geschakeerd en bestaat uit de rotsachtige ondergrond van de woestijn met zandverstuivingen en zandvlakten, zoutmeren en waaicervormige wadi's vol kiezelstenen. In bijbelse tijden was deze vallei dun bevolkt met nomadenstammen. De handelswegen die van de Rode Zee (Ezëon-Geber) naar de bevolkingscentra van het binnenland voerden, liepen door dit gebied.

HET OOSTELIJK BERGLAND

Het oostelijk bergland ligt op Jordans gebied. Het is op natuurlijke wijze verdeeld in drie stukken: Basjan (Bazan) ten noorden van de rivier de Jarmoek; Gilead en Moab, tussen de Jarmoek en de Zered; en Edom tussen het Seirgebergte en de Golf van Elat. De rivieren die deze gebieden van oost naar west doorsnijden, zijn de Jarmoek, de Jabbok, de Arnon en de Zered. Ze monden uit in de Jordaan, de Dode Zee of de Aravavlake.

De hoogste twee bergtoppen van Jordanië liggen een heel eind van elkaar. De noordelijkste bereikt een hoogte van 1.500 m en ligt in de Golan, terwijl de zuidelijkste 1.440 is en in Edom ligt. Het oostelijke bergland is over het algemeen hoger dan de westelijke bergrug. Een opvallend kenmerk van Edom is dat op de onderlaag van stollingsgesteente een laag Nubisch zandsteen ligt. Daaruit zijn weer enorme zandwoestijnen ontstaan. In de geweldige rotsmassa's werd ooit Petra uitgehouwen, de schilderachtige Nabatiese hoofdstad.